

Kur'an'ı Okuma Biçimi Olarak Hermenötik

Ali BULAÇ
Araştırmacı Yazar

Son yıllarda kültür ve dil-bağımlı bir okuma biçimi olarak hermenötik sözcüğü dilimize girmiş bulunmaktadır. Hermenötiği çeşitli alanlarda, sözelimi edebi metinleri ve sanat eserlerini anlama ve yorumlama aracı olarak kullanmak mümkün. Kavramın ortaya çıktığı Batı'da bunun önemli örneklerine rastlanabilir. Şu var ki, hermenötiğin en çok tartışmaya yol açtığı alan, bunun 'dinî metinler'in derin anlamlarını, köklerini ortaya çıkarıp, yorumlama işinde bir yöntem olarak kullanılması konularında ortaya çıkmaktadır.

Hermenötiğin ne olduğunu en iyi anlatan kavramsal çerçevenin Dilthey'in 'anlama' ve 'açıklama' kavramları arasında yaptığı dikkatli ayırmada yatığını söyleyebiliriz. Dilthey, gayet vazih bir şekilde, sosyal bilimlerin tabiat bilimlerinin yaptığı gibi açıklama yöntemine başvuramayacaklarını söyler. Gerekçesi açık: Sosyal bilimler insanla ilişkilidir, özel durumları yansıtır ve yaşantıyla doğrudan ilgilidirler. Beşeri ve sosyal hayat belli bir süreklilik ve değişkenlik içinde vukubulan, fizik dünya ise olup bitmiş veya sonuçlanmış olmaktadır. Tabiat olaylarında da her zaman yeni vukubulmalara rastlansa bile, bunlar bizim dışımızda, somut ve veridirler. Şu halde, öteden beri tabiat bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemi sosyal bilimlerde kullanmak mümkün değildir. Bilimsel yöntemin amacı açıklamadır, sosyal bilimlerin kapsamına giren olayları ve durumları açıklama mümkün olmadığından, onları ancak anlama çabasına girişebiliriz. Hemen şunu söyleyelim; eğer Dilthey'in öne sürdüklerini ciddiye alacaksak hermenötiği 'dinî metinler'in anlaşılmasında kullanmaktan yana olan bilim adamları ve akademisyenler için önemli bir zorluk çıkmaktadır: İlki, dinî hayat ve dinî tecrübe herhangi bir sosyal bilim dalı gibi ele alınamaz; nes-

neleştirme yoluyla dinin kendisine ve yaşanmakta olan tecrübelerle yaklaşılamaz. Bu, esasında Dilthey ve diğerlerinin geliştirdiği düşüncelerden önce de öyleydi. İkincisi, bilindiği üzere 19. yüzyılda sosyal bilimler, örneğin sosyoloji ve psikoloji teşekkül ederken, geniş ölçüde fizik ve biyolojide geçerli olan yöntemi temel almışlardı; halen de bilimsel bir çalışmada bilimsel yöntem bağımlılık veya bağlılık (sadakət) bir önşart olarak aranmaktadır. Eğer tabiat bilimlerinin vazgeçilmez aracı veya tekniği olan bilimsel yöntem yanlış olarak sosyal olayları ve dinî anlama yerine açıklama cihetine gittiğinden ötürü kabul edilmeyecekse, bu durumda ilahiyat ve 'dinî ilimler' alanında bilimsel çalışma yapma iddiasında olan bilim adamları ve akademisyenlerin bütün çabalarının 'bilimsel' ve dolayısıyla gerçeklik değerine gölge düşmüş olmaktadır. Haklı olarak birileri çıkar ve bu çalışmaların gerçeklik değeri nedir, sorusunu ortaya atar. Doğal olarak sosyal bilimlerin konularının insan ruhu, iç hayatı ve çeşitli faktörler altında teşekkül eden özel yaşantıyla bir ilişkisi vardır; çünkü sosyal ve manevî dünya tabiatından farklı olarak verili değil, insan tarafından oluşturulmaktadır. En nihayet sosyal bir çevre içinde yaşarız, çok sayıda insan grubuyla karşılıklı ilişkiler bütünü içindeyiz ve bizim ruhsal durumumuzun bu çevresel faktörler tarafından şekillendiğini kabul ederiz. Dilthey, bundan hareketle sosyal bir olgunun ancak yaşanarak anlaşılabileceğini söyler; işte 'açıklama' kavramı yerine ikame edilmek istenen 'anlama' kavramı bu bağlamda temel bulmaktadır. Hermenötik, anlayan özne ile anlaşılacak istenen metin -buna nesne diyebilir miyiz?- arasında bir ortaklıktan söz eder. Bu da ancak insanın kendini bir başkasının yerine koymaya çalışmasıyla gerçekleşebilir.

Batı'da bilimi mümkün kılan temel yaklaşım, "bilen özne (*suje*)" ile "bilinen nesne (*obje*)" arasındaki ilişkide yatmaktadır. Özne-nesne ilişkisi olmadıkça bilim de mümkün olmaz. Yeni anlama yöntemi suje'ye kendini objeye katması, onun varredicisiyle yer değiştirmesi önerisinde bulunur. Bu bazı durumlarda ve bazı kültürler açısından mümkün olsa bile, "batılı tarzda bilgi ve bilim" (*pozitivizm*) olmaktan çok farklı bir şeydir. Hermenötik yanlıları, tabiat bilimleri dışında kalan bütün alanlar için bunun mümkün olduğunu söyleyip, öznenin 'anlayıcı psikoloji'sine vurgu yapmaktadırlar.

Bir temel kavram olarak anlayıcı psikoloji, yukarıda belirttiğimiz gibi kültür ve dil-bağımlıdır; çünkü çok açık bir şekilde ruhi hayat kendi içinden çıkan çok sayıda ve karmaşık olgunun bağlı olduğu değerlerle yoğruludur. Biz bu değerlerle bir aradayız, onlardan etkileniriz. Dilthey'in "anlama" kavramı, bize ait olmayan ruhi bir gerçekliğin iç yapısının kendi değerleri ve gerçeği ile yeniden ve bir baştan kendi içimizde duyulması ve tecrübe edilmesine göndermede bulunur. Demek ki, bizim bağlı olduğumuz değerler, sözkonusu anlamada kimi zaman etkileyici, kimi zaman belirleyici roller oynayacaktır. Ancak yine de giriştiğimiz çabada giderilmesi gereken kuşkulu bir nokta var: Etkilendiğimiz değerlerin bizim dışımızda teşekkül eden bir metnin iç ve nihai anlam ve amacını anlamamıza gerçekten yardımcı olup, olamayacaklarından nasıl emin olabiliriz? Üstelik bu 'metin' aşkın bir kaynaktan neş'et edip bize bir şekilde ulaşmış / ulaştırılmışsa! Sosyal Bilimlerin kapsamına giren bütün olayların nihai mahiyeti beşeri düzeyde teşekkül etmiş olmalarıdır. Ancak, referansı ilahî/aşkın olanın mahiyeti farklıdır; yani beşeri olan ile ilahî olan arasındaki mahiyet farkı, anlama konu olan şeylerin anlama çabasını değiştirebilir. Bir başka ifade ile; ben benim gibi bir insanın herhangi bir çabasını veya ürününü anlayabilirim; benimle onun arasında mahiyet birliği var. Ama benimle aynı mahiyette olmayan Allah'ın muradını diğer insanlarınki gibi aynı yöntem ve araçlarla tam olarak doğru anlayabileceğimden nasıl emin olabilirim? Bu, insan ile Allah arasındaki mahiyet farkından bir zorluk çıkardığı gibi, dinlerin temel referansları (kutsal kitapları) arasındaki

farklılıklar dolayısıyla da bir zorluk çıkarmaktadır. Şöyle ki:

Şüphesiz İslam dışındaki dinlerin, özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal referanslarını teşkil eden dini metinlerin, ilahi ve kutsal bir kaynaktan neş'et ettikleri doğrudur. Ancak İslamiyet'in kutsal referansı Kur'an ile Tevrat ve İnciller arasındaki temel fark, ilkinin ilahi bir Kelam, yani vahyedilmiş bir söz, diğer ikisinin sadece birer 'dini metin' olmalarıdır. Sanat eserlerinin anlaşılmasında kullanıldığında hermenötik, anlayan öznenin bir eseri kendi sahibinden çok daha iyi anlayabileceğini varsayar. Sanatçı, "soyutlama ve özdeşleşim yoluyla" bir sanat eseri meydana getirir, onu anlamak isteyen özne sanatçının bu ruhi durumuna girerek yaşar ve sanatçıyı anlar. Sanatçı eğer bütün yeteneklerini kullandığı halde anlamı ve amacı tam olarak sanat ürününe, ifade biçimine yansıtamamışsa, anlayan özne onun ruhi tecrübesi içine girmek suretiyle eseri aşan anlama düzeyine ulaşabilir. Bu da eseri sanatçıdan daha iyi anlama haline işaret eder. Bu şu demektir: Anlayan özne, sanatçıyı veya metin yazarını onun kendisini anladığından daha iyi anlama imkanına sahip olabilir. Bunu İlahî Kelam'ı anlamak isteyen biz insanların çabasına uygulamaya kalkıştığımızda, şu dört düzey ortaya çıkmaktadır:

- a. Anlamak isteyen özne;
- b. Anlaşılacak istenen Kur'an;
- c. Kur'an'ı vahyeden Allah.
- d. Allah'ın muradı.

Burada Kur'an-ı Kerim'in hermenötik yöntemle anlaşılıp yorumlanabileceğini savunanların üç temel soruya cevap vermeleri gerekmektedir:

1. Biz ilahî bir söz olan Kur'an'ın iç anlamını anlamak istediğimizde, kendimizi Allah'ın yerine koyabilir miyiz? Hermenötik, üstü kapalı, ama kaçınılmaz bir şekilde, bizim kendimizi Allah'ın yerine koyabileceğimizi, hatta koymamız gerektiğini öne sürer.
2. Biz bu sayede Kur'an'ı onu vahyeden Allah'tan çok daha iyi anlayabilir miyiz?
3. Hermenötik aracılığıyla anlamaya veya yorumlamaya kalkıştığımız Kur'an'ı, herhangi bir

insandan değil, ama onu koruma altına alan Allah'ın hakiki muradından farklı yorumlayabilir miyiz?

Hermenötik, kısaca insanın Kur'an'ı anlayabileceğini öne sürer. Buna zaten kimsenin itirazı yok. Tarih boyunca müfessirler ve bilginler Kur'an'ın tefsir ve te'vil yoluyla anlaşılabilirliğini düşünmüşlerdir. Ancak hermenötik, geleneksel usulün tamamen dışında bir anlama yöntemi önerir ve zımnen Kur'an'ı anlamak isteyen insanın, Kur'an'ı onu vahyeden Allah'tan daha iyi anlayabileceğini, duruma göre Allah'ın muradından farklı bir murad üretebileceğini bize telkin etmeye çalışır. Bunun ne anlama geldiği konusu çok önemlidir:

Kesinlikle hermenötik, İslam fıkıh usulündeki içtihad değildir; ancak insanın Allah'ın neyi murad ettiğini doğru anlamasından sonra, kendisinin Allah'ın indirdiği Kur'an'dan hareketle farklı bir anlam ve murad bütünü çıkarabileceğini kabul eder. Daha basit bir ifade ile, eğer Allah Kur'an aracılığıyla bir içtihadta bulunmuşsa, insan da Kur'an'dan hareketle Allah'ın içtihadına aykırı bir içtihadta bulunabilir.

Hermenötik'le ilgili sorunun odak noktası bu dört düzeyde toplanır. Aslında bu dört düzeyde ortaya çıkan sorulara 'evet' cevabı verilebilir. Eğer anlamaya ve yorumlamaya kalkıştığınız 'şey' 'İlahi Söz' değil de, bir 'dini metin' ise, bir bakıma başka seçeneğiniz yok demektir. Nitekim, hermenötüğün en çok Hıristiyanlığın dini metinlerinin özünü, çekirdeğini çıkarıp anlama işinde kullanılıyor olması bunun göstergesi sayılır. Protestanlar ellerindeki tercüme İnciller'in hakiki ve iç anlamlarını ortaya çıkarabilmek için metni meydana getiren sözdizimlerini, yani lafızları ihmal etmek, hatta bir düzeyden sonra kaale almamak ve fakat çaresiz bir şekilde yine bu lafızlar aracılığıyla ellerindeki metinlerin iç anlamlarını, köklerini, temellerini anlamak için hermenötiğe başvurmak zorunda kaldılar. Böylesine paradoksal bir işe kalkışmalarının anlaşılır bir sebebi var: Düşünün ki, bir dinin 'bir' olması gereken referansının -o da Kilise tarafından legal kabul edilmiş- dört ayrı versiyonuyla karşı karşıyasınız. Dört ayrı İncil, dört ayrı metindir ve aralarında gözardı edilemeyecek önemli fark-

lıklar vardır. Bu lafız düzeyinde bir farklılık olduğu kadar bir yönüyle anlam farklılığıdır da.

Bu durumda yapılacak şey, İncillerin sözdizimini teşkil eden somut lafızlarına değil, Hıristiyanlığın derinliklerine inmek gerekmektedir. Ancak yine de Hıristiyanlığın derinliklerine ancak dini farklı metinler aracılığıyla inmek mümkün. Metin bir araçtır; ama orijinal veya otantik bir araç değil, telif edilmiş, arkasından çok sonraları başka dillere tecrüme edilmiştir ve üstelik insan eliyle telif edilen ve tercüme edilen bu metinler versiyonlara ayrılmıştır. İşte hermenötüğü "makul ve kaçınılmaz" kılan dini/kültürel iklim budur. Yani ellerinde sahil dini referansları olmayan Hıristiyan dünyanın, kendi dini öğretilerinin temellerini anlamak için giriştiği zorunlu çaba, bir başka ifade ile lafzın ihmal edilip, anlamın iç derinliklerine, temeline inme çabasının ortaya çıkarmış olduğu bir zorunluluk.

Tabii ki, bugünün Hıristiyanları, geçmişteki teolojik tartışma konularının anahtar terimleriyle ilgili değildir. Hz. İsa'nın beden ve ruh niteliği, tecessüd, üçleme (teslis), onun Tanrı'nın oğlu olması veya olmaması çok önemli değildir. Ana sorun, dönüştürücü özellikleriyle hayatımızda geniş kapsamlı roller oynayan modern değerler ile Hıristiyanlığın kökleri arasında ne gibi ilişkilerin kurulup kurulmayacağı konusudur.

Modern dünya bizi dönüştürmekte, bizden çok kapsamlı taleplerde bulunmaktadır. Din adına bu taleplerin hangilerine ve ne kadar cevap verebileceğiz? Hz. İsa'nın öğretilerinden modern hayat ve kendimiz için ne gibi anlamlar çıkaracağız? Mademki elde orijinal ve otantik bir dini metin yok, telifler ve tercümeler var, bu durumda bu metinlerin köklerine inmekten başka çare de yok. 'Fundamentalizm' kavramını temellendiren bu çaba, bu anlamıyla dinin köklerine inerek uygun anlamlar çıkarmak için yine uygun bir yaklaşım elde etmeyi amaçlar.

Hermenötik'te anlayan öznenin dil ve kültür bağımlılığı çok büyük bir önem taşımaktadır. İncil metinlerini temellerine inerek anlamak isteyen özne, içinde bulunduğu değerler çerçevesinden ayrı olamayacağından, onun yüklü olduğu 'modern değerler' dinî metnin yorumlanmasında ve ondan

farklı anlamlar çıkarılmasında belirleyici rol oynayacak demektir. Bu da Hristiyanlığın derin anlam dereceleriyle modern hayatla ve modernite ile uyuşması, uyuşturulması çabasına yönelir. Açıktır ki, Aydınlanma ile birlikte modern hayat Hristiyanlığın temel değerlerine rağmen ve hatta ona karşı kuruldu. Şimdi antropolojik okuma veya hermenötik ile bu karşıtlık, her iki temel paradigmanın değerleri arasında bir uyum sağlamaya dönüşmüş bulunmaktadır.

Kur'an'a gelince; biz Müslümanlar için böyle bir sorun yok. Çünkü Kur'an orijinal ve otantik olarak elimizde bulunmaktadır. Vahyedildiği gibi bize intikal etmiştir. Şu halde en başta Kur'an 'bir metin' değil, vahyedilmiş 'İlahi bir Kelam'dır. 'Metin' ile 'Vahyedilmiş Kelam' arasında köklü bir fark var; bu Kelam'ı bize Hz. Muhammed (s.a.), kendisine vahyedildiği gibi tebliğ etmiş, olduğu gibi aktarmıştır. Hz. Muhammed (s.a.) Kur'an'ın metin yazarı değildir; İnciller'in ise dört yazarı vardır. Kur'an'ın beşer düzeyinde yazarı olmadığına göre, biz bu Kelam'ı ne antropolojik, ne de hermenötik yolla okumaya kalkışabiliriz.

Daha önce değindiğimiz gibi hermenötik, bizim geleneksel fıkıh usulümüzde kullanılan 'İç-tihad'a da tekabül etmez. Çünkü içtihad çok farklı bir çaba ve hüküm çıkarma yöntemidir.

Kur'an'ın *Mekâsıdu's-Şerî'a* yöntemiyle okunması ve ondan yorumlar çıkarılması çabası ile hermenötik arasında bir ilişki de kurulamaz. Bize Cebrail ve Peygamber aracılığıyla seslenen Allah'ın bir takım somut hükümlerden neyi murad ettiğini

anlama yöntemi olan *Mekâsıd* bambaşka bir şeydir. *Mekâsıd*'da üç düzey vardır: Sözdizimi olan lafız, hüküm ve maksad. Asıl amaç, maksadı bulmaktır; ama maksada lafzın bize naklettiği hüküm aracılığıyla ulaşılabilir. Şu halde, maksad kadar, hüküm ve lafız da önemlidir ve Kur'an'ın anlaşılmasında dominant özelliklere sahiptirler. İncillerin hermenötüğünde sözdizimi (beşer eliyle yazılmış ve tercüme edilmiş olduklarından) bizzarûre ihmal edilirler, hatta kaale alınmayabilirler. Kur'an'ın yorumlanmasında ise yorum (tefsir ve iç-tihad) lafız-bağımlıdır. Çünkü maksad'ın aracı olan hüküm biz ancak lafız aracılığıyla bilebiliriz. Açık bilgi, icma veya ferdi içtihadla illetin doğru tespit edilmesi durumunda, -illet'e bağlı olarak- tabii ki hükümün değişebilir; ancak bu da, illetin hakiki niteliğinin ve hükümün indiği vasat'ın iyi bilinmesiyle mümkündür.

Mekâsıdu's-Şerî'a'da, amaç maksad olduğu için, Allah'ın ve Resulü'nün maksadından ayrı ve farklı bir maksada ulaşmak düşünülemez. Hermenötik, farklı bir dinî ve kültürel ortamın bir bakıma kaçınılmaz olarak türettiği bir teknik ve yöntemdir; İslam'a ve İslam'ın temel referansları olan Kur'an ve Sünnet'e uygulandığında bizi İslam'ın anlam çerçevesi dışına çıkarır, beşeri istek ve tutkuların Allah'ın muradının yerine geçmesine ve üstelik bunun 'dini bir meşruiyet' bulmasına sebebiyet verebilir.

Biz daha elimizdeki usulleri tüketmedik ki, başka yöntem ve tekniklerin arayışına girişme ihtiyacı içinde olalım.